

ERETNEKSÉG ÉS ERETNEKSÉGEK

© dr. Szalai András, Apológia Kutatóközpont, www.apologia.hu (v.4. 2016.03.09.)

Az „eretnekség” fogalma, lényege, újszövetségi jelentésköre, az ókortól a reformációig a legjelentősebb szélsőséges, szakadár, eretnek és valláskeverő irányzatok felsorolása, meghatározása és csoportosítása.

1. Az eretnekség lényege

Az evangélium (1Kor 15:1-11) üzenete nem egyszerű, nem magától értetődő, összetett üzenet (Isten létezése, az ember elveszettsége, Isten emberré válása egy 1. századi zsidó férfinban stb.). Egyes elemei pedig az emberekből eltérő reakciót váltanak ki, aszerint, hogy azok – saját vallásuk és kultúrájuk, illetve privát meggyőződéseik alapján – tetszenek vagy sem. Így az evangélium hirdetésére a hallgatóság rendszerint az alábbi módon reagál:

- van, aki az *egész üzenetet elutasítja*, vagy csak *néhány* elemet fogad el belőle, amit már eleve vall – ő marad más vallású vagy hitetlen,
- van, aki az *egész üzenetet elfogadja* – ő lesz keresztény
- van, aki az *üzenet részei közül válogat*, ugyanakkor magát kereszténynek vallja; ő lesz – régies, de bibliai eredetű szóval – „eretnek” (gör. *hairtikosz* = aki válogat és pártoskodik).

Az „eretnekség” tehát válogatással kezdődik (gör. *haireó* = válogatni), és új irányzattal végződik (gör. *hairezisz* = filozófiai vagy vallási irányzat, politikai párt).

Az evangélium egyes elemei az emberek számára általában *tetszetősek* (pl. Isten szeretete, az örök élet reménysége, Jézus etikája), más elemei azonban általában *népszerűtlenek* (pl. a bűn, váltságphálál, ítélet), illetve vallástól, kultúrától függően kifejezetten *botrányosak* (pl. Isten megtestesülése, feltámadás).

Végső soron mindig *egyéni szempontok* döntenek abban, hogy az üzenetből ki melyik elemet fogadja el, értelmezi át, hagyja figyelmen kívül vagy pótolja idegen elemmel. Ebből következően az „eretnek” irányzatok *sokfélék*, és híveik *további változatokat* hoznak létre, amelyek még távolabb kerülnek az eredeti üzenettől.

Aki az eredeti üzenetből *válogat*, egyes elemeket átértelmez, másokat kiemel, és idegen elemekkel pótol, az már nem az *autentikus* apostoli hagyományban hisz, hanem másban. Ami azonban *nem hűséges* az eredetihez, az nem megbízható: hitetlen. Aki pedig másoknak *mást tanít*, mint Krisztus és az apostolai *egészséges* tanítása, az *hamis tanító*. Más *irányzatot hoz létre*, mert más irányt választ, így az eredeti útról *letéved*, és másokat is *félrevezet*.

2. Újszövetségi fogalmak

Nézzük meg a fenti mondatokban szereplő szavakat és a mögöttük álló *újszövetségi* görög kifejezéseket!

2.1. Válogatni

Az egyik legfontosabb szó a „válogatni” és „irányzatot létrehozni” jelentésű *haireó* ige. A főnévi alak *haireszisz* = választás, irányzat, magyarosan „herezis” vagy „eretnekség”. A szó a görög filozófiai, majd a zsidó vallási irányzatokat jelölte (pl. farizeusok), közöttük magát a kereszténységet is mint „a názáreti irányzatot” (ApCsel 24:5 stb.), bibliafordításainkban pedig többnyire „pártoskodás” vagy „tévtan”. Régies „eretnek” szavunk a melléknévi alakból (*hairetikosz*) származik, és az olasz *eretico*-ból vagy a francia *hérétique*-ből vettük át némi torzítással. Az ókori és középkori hamis tanok *mai* változatait is érdemes így nevezni.

2.2. Eltévedni

Gyakori az „eltévedés” jelentésű *plané* főnév, és az „eltéríteni” vagy „eltévedni” jelentésű *planaó* ige. Mivel Jézus „az út” (Jn 14:6), és a kereszténység első önmegnevezése „az Úr útja” (ApCsel 9:2, 18:25-26, 19:9 vö. Gal 2:14, 2Pt 2:15,21) volt, aki másban hisz és mást tanít, az eltévedt, és másokat is félrevezet az útról (2Tim 3:13). Régies „tévelygés” szavunk céltalan bolyongást jelöl, pedig éppen arról van szó, hogy emberek úgy tudják, egyenes úton haladnak a cél felé, csak nem tudják, hogy valójában rossz úton járnak.

2.3. Mást tanítani

Ritka, de fontos ige a „mást tanítani” (*heterodidaszkaleó*). Bibliafordításainkban sajnos mindig körül van írva: más *tudományt, tévtant, tévesen* vagy *téves* dolgot tanítani. Ez azért pontatlan, mert nem „tévedésről” van szó (ami a valóság félreismerése lenne), hanem arról, hogy valaki az eredeti, átvett és ismert apostoli üzenet *helyett mást* tanít (1Tim 1:3, 6:3), azaz „különféle” (*poikilosz*) és „idegen” (*xenosz*) tanokat (Zsid 13:9).

Sajátosan magyar kifejezés a „tévtan(ítás)” és a „tévtanító”, ami talán a „hamis tanító” bibliai fogalmára, illetve a „mást tanítani” pontatlan fordításaira vezethető vissza. Bár elterjedt szó, ezt sem használom, mert az Újszövetség szövegei szerint a hamis tanítás nem tévedésből (a valóság félreismeréséről) fakad. Az evangélium nem olyasmi, amit nekünk kellene összerakni vagy kitalálni (és e feladat közben tévedhetünk), hanem ami „egyszer s mindenkorra” át lett adva, már meg van írva, csak ragaszkodni kell hozzá (Júd 3).

2.4. Hamisítani

Végül, a „hamis” vagy „ál-” jelentésű *pseudo-* az olyan tanítók, apostolok, próféta-k, krisztusok jelzője, akik nem az eredeti, átvett, ismert apostoli hagyomány hűséges, megbízható, azaz hiteles (*pisztosz*) tanítói (Tit 1:9, ld. katolikus fordítá-sokban).

2.5. A veszélyek – képletesen és konkrétan

Mindezek alapján logikus, hogy konkrétan *milyen veszélyekre* figyelmeztet Jézus és az apostolok, hol képletesen fogalmazva (az „út” elhagyása, a lelki „egészség” feladása), hol konkrétabb kifejezésekkel élve (vitatkozás, összezavarás, rászedés stb.).

A veszély tehát képletesen fogalmazva az, hogy az „útról” eltérítenek, félrevezet-nek (*planaó, plané*), vagy ide-oda sodornak, hajtanak (*peripheró*), ezért az egész hitélet irányt téveszthet, és az ember lelki értelemben eltéved [fordítási pontosí-tások Sz.A.]:

Mt 24:4 Vigyázzatok, hogy el ne térítsen / félre ne vezessen [*planaó*] valaki titeket! 5 Mert sokan jönnek majd az én nevemben, és ezt mondják: Én vagyok a Krisztus! – és so-kakat eltérítenek / félrevezetnek [*planaó*].

1Tim 4:1 A Lélek pedig világosan megmondja, hogy az utolsó időkben némelyek elsza-kadnak a hittől, mert félrevezető [*planosz*] lelkekre és ördögi tanításokra hallgatnak...

2Timótheus 3:13 A gonosz emberek és ámitók pedig még tovább mennek a rosszban, el-tévedve [*planaó*] és másokat is félrevezetve [*planaó*].

1János 2:26 Ezt azokról írtam nektek, akik eltérítenek / félrevezetnek [*planaó*] titeket...

Efezus 4:14 hogy többé ne legyünk kiskorúak, akik mindenféle tanítás szelében ide-oda hánykolódnak [*klüdónidzomai*] és sodródni [*peripheró*] az emberek csalásától, tévútra csábító ravaszágától...

Zsidókhoz 13:9 Különféle [és] idegen tanításoktól ne hagyjátok magatokat ide-oda so-dorni / hajtani [*peripheró*].

A veszély egészen konkrétan fogalmazva a meggyőzés (*peiszmoné*), a jól hangzó, de hamis beszéd (*pithanologia*), a megtévesztő érvelés (*paralogidzomai*), a szép, kedveskedő szavak (*eulogia*), a rászedés, becsapás (*apaté, exapataó*) és hazugság (*pszseudologia*) összezavaró (*tarasszó*) és megrázó (*szaleüó*) hatása [fordítási pontosítások Sz.A.]:

ApCsel 15:24 Mivel meghallottuk, hogy közülünk egyesek szavaikkal összezavartak [*tar-asszó*] titeket, és feldúlták [*anaszkeüadzó*] lelketeket – pedig mi nem adtunk nekik meg-bízást...

ApCsel 20:29 Tudom, hogy távozásom után dühös farkasok jönnek közétek, akik nem kímélik a nyáját, 30 sőt közületek is támadnak majd férfiak, akik *kifordult / fonák módon* [*diasztrep hó*] beszélnek, hogy magukhoz vonzzák a tanítványokat.

Kol 2:3 Benne (Krisztusban) van a bölcsesség és ismeret minden kincse elrejtve. 4 Ezt azért mondom, nehogy valaki titeket jól hangzó, de megtévesztő érveléssel [*pithanolo-*

gia] győzzön meg / tévesszen meg [*paralogidzomai*]. ... 8 Vigyázzatok, hogy rabul ne ejtsen valaki titeket olyan bölcselkedéssel [*philoszophia*] és üres [*kenosz*] rászedéssel [*apaté*], amely az emberek hagyományához, a világ elemeihez, és nem Krisztushoz alkalmazkodik.

1Tim 4:1 A Lélek pedig világosan megmondja, hogy az utolsó időkben némelyek elszakadnak a hittől, mert félrevezető [*planosz*] lelkekre és ördögi tanításokra hallgatnak; 2 és olyanokra, akik képmutató módon [*hüpokriszisz*] hazugságot [*pszeudologia*] hirdetnek...

Róm 16:17 Kérlek titeket, testvéreim, tartsátok szemmel azokat, akik szakadásokat és botránkozásokat okoznak azzal, hogy mást tanítanak [*heterodidaszkaeó*], mint amit tanultatok. Térjete ki előlük! 18 Mert az ilyenek nem a mi Urunknak, Krisztusnak szolgálnak, hanem a saját hasuknak, és kedves / vonzó beszéddel [*khresztologia*], szép / dicsérő szavakkal [*eulogia*] csapják be [*exapataó*] a jóhiszeműek szívét.

2Kor 11:3 Félek azonban, hogy amint a kígyó becsapta [*exapataó*] Évát ravaszságával, úgy tántorodnak el [*phtheiró*] a ti gondolataitok is a Krisztus iránti őszinte és tiszta hűségtől.

2Thessz 2:1 Ami pedig a mi Urunk Jézus Krisztus eljövételét és a hozzá való gyülekezésünket illeti, arra kérünk titeket, testvéreim, 2 hogy ne billentsenek ki [*szaleüó*] hamar a józanságotokból, és ne rémítsen meg benneteket sem valamely lélektől származó kijelentés, sem a mi nevünkben elhangzó megnyilatkozás, sem valamiféle nekünk tulajdonított levél, mintha az Úr napja már közvetlenül itt volna. 3 Senki semmiféle módon se csapjon be [*exapataó*] titeket.

Gal 1:6 Csodálkozom, hogy attól, aki Krisztus kegyelme által elhívott titeket, ilyen hamar más evangéliumhoz pártoltok; 7 pedig nincsen más. De egyesek összezavartak [*tarasszó*] titeket, és ki akarják forgatni [*metasztrephó*] a Krisztus evangéliumát.

Gal 5:7 Eddig jól futottatok: ki akadályozott meg titeket abban, hogy az igazságnak engedelmeskedjete? 8 Ez a meggyőzés [*peiszmoné*] nem attól van, aki hív titeket. 9 Egy kevés kovász az egész tésztát megkeleszti...

Összefoglalva, az alapvető veszély az, hogy az ember az „egészséges” (*hügiész* és *hügiainó*) tanítást elhagyja, mind az igazság, mind az erkölcs dolgában (1Tim 1:10, 6:3-4, Tit 1:7-13, 2:1,8 stb.). Ilyenkor, engedve a kísértésnek *kellemesebb* vagy *izgalmasabb* tanítót választ magának (2Tim 4:3-4), *szellemibbnek* tűnő dolgokkal kérkedik (Kol 2:18) vagy *intellektuális* műproblémákkal tölti az időt, senki hasznára és mindenki kárára (1Tim 1:4, 2Tim 2:14,16,23-25, Tit 3:9). Hite és hitélete megbetegszik, sőt, fertőz.

3. ABC-sorrendes felsorolás

Adopcionizmus – A lat. *adoptio* = „örökbefogadás” szóból. Krisztológiai eretnekiség, amely tagadja a Krisztus emberi élete előtti létezését, így örök istenségét és fiúságát. Jézus csak ember volt, akit Isten akkor fogadott a Fiává, kent fel a Lelkével vagy istenített meg, amikor Keresztelő János megkeresztelte. Képviselői az ókorban az ebioniták*, a két Theodotosz, Szamoszatai Paulosz (ld. pavlinianizmus*), a 8-9. sz-i spanyol adopcionisták*, kései változata a 16. sz-i szocinianizmus*.

Apollinarizmus – Apollinari(o)sz 4. sz-i laodikeai püspök nevéből. Krisztológiai eretnokség, amely szerint Krisztusban az emberi értelem helyett az isteni Logosz volt. Elítélte 381-ben a II. Egyetemes (Konstantinápolyi) Zsinat.

Antitrinitarianizmus – A trinitástán, a három személyben (Atya, Fiú, Szentlélek) létező Egyetlen Istenről szóló tanítás tagadása, ld. pavlinianizmus* arianizmus*, modalizmus*, szervetizmus*, szocinianizmus*, unitarizmus*.

Arianizmus – Areiosz (latinosan Arius) 4. sz-i alexandriai presbiter nevéből. Teológiai-krisztológiai eretnokség, amely szerint Isten csak egy személy, az Atya, a Fiú csak Isten első, félisteni teremtménye, a Szentlélek pedig csak Isten személytelen ereje. Képviselői az ókori ariánusok, ma Jehova tanúi. Elítélte 325-ben az I. Egyetemes (Nicaeai/Nikaiai) Zsinat.

Doketizmus – A gör. *dokeó* = „látszani” szóból. Krisztológiai eretnokség, valószínűleg gnosztikus* eredetű elképzelés, amely szerint Krisztus nem valóságos emberi testben élt közöttünk, hanem csak egy annak látszó fantomtestben jelent meg. Képviselői az ókori gnosztikusok* és dualisták, ma egyes neo-gnosztikus, rózsakeresztes iskolák.

Donatizmus – Donatus, 4. sz-i karthágói püspök nevéből. Nem eretnokség, hanem hitéleti szélsőség, amely a Diocletianus-féle észak-afrikai keresztényüldözések (304-305) után keletkezett az ún. traditorok („átadók”, ti. a Szentírást a pogány hatóságoknak kiszolgáltatók) visszafogadásának kérdésekor. Konkrétan egy új karthágói püspökkel szembeni ellenállásból indult ki, aki traditor volt, és akinek a donatista felfogás szerint újra meg kellett volna keresztelkednie. A donatista egyház tanításban ortodox, de skizmatikus volt, és a 7. századig fennállt (az iszlám invázióig).

Ebionitizmus – A héb. *evjónim* = „szegények” szóból, az így nevezett „ebioniták” nevéből. Egy palesztinai zsidó-keresztény csoport krisztológiai eretnoksége, amely szerint Jézus csak ember, József és Mária gyermeke, Mózeshez hasonló próféta volt. Valószínű a mózesi törvényeket is betartó adopcionisták* voltak, a 4. századra eltűntek.

Enkratizmus – A gör. *enkhrateia* = „önmegtartóztatás” szóból. Nem eretnokség, hanem hitéleti szélsőség, amely aszkéta ideálok túlzásaként megveti és tiltja a húsevést, a borivást és a házasságot. (Egyes gnosztikus irányzatok is enkratiták voltak.) 340 körül a Gangrai Zsinat kiközösítette azokat, akik a húsevést, borivást és a házasságot megvetik, vagy az üdvösség érdekében tiltják.

Eutükhianizmus – Eutükhész 5. sz-i konstantinápolyi presbiter és archimandrita nevéből. Ld. monofizitizmus*.

Gnoszticizmus – a gör. *gnószisz* = „ismeret, tudás” szóból. A ~ szinkretikus vallási irányzat, amely a görög filozófia és misztérium-kultuszok, egyiptomi és közelkeleti vallási hagyományok és – egyes változataiban – keresztény elemek keveréséből jött létre. A ~ vilásképe, emberképe és istenképe szembeállítja a szellemet

az anyaggal, a lelket a testtel, az anyagvilág teremtőjét az igazi, de ismeretlen Istennel. A ~ szerint az üdvösség a titkos ismeretben rejlik, ezért az üdvözítő csak tudást közöl, amelyre neki is szüksége volt a szabaduláshoz. A tudás csak a befogadására eleve alkalmas kevesek számára elérhető és érthető. Képviselői az ókorban Valentinosz, Szturninosz, Karpokratész, Baszilizész, Máni (ld. manicheizmus*), ma a neo-gnosztikus, rózsakeresztes, hermetikus szellemi iskolák és az antropozófia.

Ikonoklazmus – a gör. *eikón* = „kép” és *klaszmosz* = „rombolás” szóból. A keleti egyházban egyes császárok által elindított képromboló mozgalom (725 és 842 között), amely tagadta a Krisztusban emberré lett Isten ábrázolhatóságát, és a képek tiszteletét „bálványimádásnak” minősítette. Elítélte 787-ben a VII. Egyetemes (II. Nicaeai/Nikaiai) Zsinat, a képimádással (ikonolátria) együtt.

Makedonianizmus – Makedoniosz, 4. sz-i konstantinápolyi pátriárka nevéből. Pneumatológiai eretnekség, amely az arianizmusból* fakad; eszerint a Szentlélek nem Isten, hanem a Fiú teremtménye, angyalszerű lény. Ld. pneumatomakhianizmus*. Elítélte 381-ben a II. Egyetemes (Konstantinápolyi) Zsinat.

Manicheizmus – Máni, 3. sz-i perzsa gnosztikus filozófus nevéből. A ~ gnosztikus jellegű szinkretikus vallási irányzat volt, amely a perzsa zoroasztrizmus, az indiai buddhizmus és a kereszténység elemeit ötvözte. Máni mint utolsó és legnagyobb próféta új szentírásokkal is előállt. Világ-, isten- és emberképe tipikusan gnosztikus, dualista volt, a szabadulás feltételének a titkos tudást és az aszketizmust tartotta. Krisztus csak próféta volt, Máni azonban a megígért Pártfogó, aki a zsidó apostolok által megrontott krisztusi tanításokat helyreállította. Máni követői a Távol-Keleten is, a középkorig is léteztek.

Markellianizmus – Markellosz, 4. sz-i ankürai püspök nevéből. Teológiai eretnekség, amely vallja Isten egyetlenségét, az Atya, a Fiú és a Szentlélek egylényegűségét, de tagadja a Fiú és a Szentlélek örök létezését, akik csak ideiglenes üdvrendi funkciót látnak el: a Logosz a teremtéskor, a Lélek pedig pünkösdkor lép elő, válik ki vagy tárul fel az Istenségből, és az Istenségbe fognak visszatérni, amely így megszűnik Háromságnak lenni. Markellosz „üdvrendi háromságtana” vele együtt eltűnt. Elítélte 381-ben a II. Egyetemes (Konstantinápolyi) Zsinat.

Markionizmus – Markión, 2. sz-i tanító nevéből. Antijudaista, dualista irányzat. Markion a tanait elsősorban Pál leveleiből próbálta levezetni, Lukács evangéliumának és Pál leveleinek saját kiadásán kívül minden más Ósz-i és Úsz-i iratot elvetett. Szembeállította az Ósz-et az Úsz-gel, a zsidók anyagvilágot teremtő, haragvó istenét (*demiurgosz*) az igazi, szellemi, szerető Istennel, az ismeretlen „Atyával”. Krisztus nem a zsidók messiása volt, hanem az Isten fantomszerű megjelenése (ld. doketizmus*), aki az anyagvilágból és a zsidók haragvó istenétől szabadít meg. A markionita egyház néhány évszázadon belül eltűnt.

Messzalianizmus – A szír *mcaljáná* = „imádkozó” szó torzított ejtéséből, illetve ennek görög fordítása lett másik nevük: „euchiták” (*eukhomai* = imádkozni, ebből

eukhitész = imádkozó). Mezopotámiai eredetű vallási irányzat, amelynek „keresztény” ága a 4-5. sz.-ban jelent meg rajongó („entuziaszta” = megszállott) laikus-majd szerzetesi mozgalomként. A szentségeket elvetették, és az intenzív imádságot tartották az egyetlen spirituális erőnek. Állandó vándorlás, szegénység, aszkézis jellemezte őket. Céljuk a bűnös szenvedélyektől való tökéletes mentesség (*apatheia*) és a Szent Háromság meglátása, illetve önmagukban felismerése volt. Hitük szerint minden emberben van démon, aminek a helyét a Szentléleknek kell átvenni (szerintük Jézus is ezen ment át). Elítélték helyi zsinatok, majd 431-ben a III. Egyetemes (Efezusi/ Epheszoszi) zsinat, de a 9. sz.-ig fennmaradt.

Modalizmus – A lat. *modus* = „mód” (megjelenési mód) szóból. Teológiai eretnecség, amely szerint Isten csak egy személy, az Atya, a Fiú és a Szentlélek az egyetlen személynek csak három egymás utáni megjelenési formája, nem külön személyek. Képviselői az ókorban Praxeasz, Noétosz, Epigonosz, Kleomenész, Szabelliosz, ma a „Jesus Only” pümkösdiek és a branhamisták. Elítélte több helyi zsinat, és 381-ben a II. Egyetemes (Konstantinápolyi) Zsinat.

Monarchianizmus – A gör. *moné* = „egyetlen”, és *arkhé* = „első, alapelv, hatalom / uralkodó” szóból. Teológiai eretnecség, két fajtája a dinamikus ~ vagy szubordinacionizmus* és a modalizmus*.

Monofizitizmus – A gör. *moné* = „egyetlen”, és *phüszisz* = „természet” szóból. Krisztológiai eretnecség, amely szerint Krisztusnak csak egy természete volt, mert az isteni és az emberi természet teljesen összeolvadt benne: az isteni magába olvasztotta az emberit. Képviselői: az ókorban Eutükhész, Halikarnasszoszi Julianosz. Elítélte 451-ben a IV. Egyetemes (Kalcedoni/ Khalkédóni) Zsinat.

Monotheletizmus – A gör. *monon* = „egyetlen”, és *theléma* = „akarat” szóból. Krisztológiai eretnecség, amely a monofizitizmusból* fakad; eszerint Krisztusnak csak egy, isteni akarata volt, emberi nem. Képviselői az ókori monofiziták, Szergiosz konstantinápolyi pátriárka, Honorius római pápa. Elítélte 680-ban a VI. Egyetemes (III. Konstantinápolyi) Zsinat.

Montanizmus – Montanus 2. sz. végi fríg próféta nevéből. Skizmatikus eretnekmozgalom. Montanus női társaival (Maximilla, Priscilla) médiumszerű, eksztatikus állapotban, egyes szám első személyben szólaltak meg mint „Ige” vagy mint „Szentlélek”. Aszketizmust és közeli világvégét hirdettek. A mozgalom néhány évszázadon belül eltűnt.

Nesztorianizmus – Nesztoriosz 5. sz.-i szír szerzetes, konstantinápolyi pátriárka nevéből. Krisztológiai eretnecség, amely szerint Krisztus isteni és emberi természete külön maradt, és szinte két külön alanyként működött. Az „eretnecség” valószínűleg Nesztoriosz tanainak félreértése. Képviselői az ókorban Nesztoriosz (?), napjainkig a Nesztoriánus (Keleti Asszír/Káld) Egyház (?). Elítélte 431-ben a III. Egyetemes (Efezusi/Epheszoszi) Zsinat.

Novatianizmus – Novatius, 3. sz-i római presbiter nevéből. Nem eretnekség, hanem hitéleti szélsőség, amely a Decius alatti keresztényüldözések után okozott egyházszakadást azzal, hogy nem engedte vissza az egyházba azokat, akik az üldözések miatt pogány áldozatot mutattak be, vagy pénzért szereztek igazolást arról, hogy bemutattak ilyen áldozatot. A későbbi novatiánusok szerint már a kereszttség utáni komolyabb bűnökre sem lehetett bocsánatot nyerni. Képviselői: a novatiánus egyház tanításában ortodox, de skizmatikus volt, és a 7. századig fennállt (az iszlám invázióig).

Patripasszionizmus – A lat. *pater* = „apa, atya”, és *passio* = „szenvedés” szóból. A modalista* teológiából fakadó krisztológiai eretnekség, amely az Atya és a Fiú személyét azonosítja (*hüiopatiria*), ezért azt állítja: Krisztusban maga az Atya szenvedett a kereszten. Képviselői az ókorban egyes modalisták*.

Pavlinianizmus – Szamoszatai Pál, 2. sz-i antiókhiai püspök nevéből. Teológiai-krisztológiai eretnekség, amely szerint Isten egyetlen személy, „Fia” a szava vagy bölcsessége, „Lelke” az ereje, Krisztus csak ihletett ember. Elítélte 286-ban az Antiókhiai és 325-ben az I. Egyetemes (Nicaeai/Nikaiai) Zsinat.

Pelagianizmus – Pelagius, 4-5. sz-i brit szerzetes nevéből. Szótériológiai (üdv-tani) eretnekség, amely szerint Isten mindenkit külön teremt a születésekor, így mindenki ártatlannak születik, mint Ádám és Éva, az ember nem örökölt halandó, bűnre hajló természetet, szabadon és önerőből képes jó és rossz között választani, Istenhez visszatérni, tökéletes életet élni és üdvözülni. Képviselői az ókorban Pelagius és tanítványai (Caelestius és Iulianus). Elítélte 418-ban a Karthágói, 431-ben a III. Egyetemes (Efezusi/Epheszoszi) Zsinat.

Pneumatomakhiánusok – A gör. *pneuma* = „lélek / szellem”, *makhosz* = „harcos” szóból. Pneumatológiai eretnekség, amely tagadja a Lélek istenségét, mert csak teremtménynek, angyalnak tartja. A „Lélek [istensége] ellen harcolók” egy része elfogadta a Nicaeai /Nikaiai hitvallást. Lásd makedonianizmus*

Priscillianizmus – Priscillianus 4. sz-i hispániai gnosztikus tanító nevéből. Keresztény színezetű, de manicheus* jellegű vallási irányzat. Jellemzője a dualista világkép, az aszketizmus, az üdvösség átértelmezése a testi létből való kiszabadulásként. A hispániai egyházba beszűrődött, de a 6. sz-ra eltűnt.

Szabellianizmus – Szabelliosz, 3. sz- líbiai tanító nevéből. Ld. modalizmus*.

Szervetizmus – Miguel Serveto 16. sz-i spanyol tanító nevéből. Teológiai-krisztológiai eretnekség, amely tagadja Isten háromságát; vallja, hogy Jézusban Isten lett emberré, ezért imádandó, de tagadja, hogy születése előtt létezett volna. Serveto-t Svájcban, Kálvin idején kivégezték.

Szocinianizmus – Lelio és Fausto Sozzini 16. sz-i olasz tanítók nevéből. Teológiai-krisztológiai eretnekség, amely tagadja Isten háromságát; Jézus csak ember volt, aki csodásan született, tökéletes életet élt, Isten Igéje volt (akarátának tol-

mácsolója), megdicsőült és imádható, de születése előtt nem létezett. Képviselői a reformáció után olasz és lengyel unitáriusok.

Szubordinacionizmus – A lat. *sub* = „alá”, és *ordinatio* = „rendelés” szóból. Teológiai eretnokség, amely szerint csak az Atya mondható Istennek, a Fiú minden dicsősége ellenére is csak teremtett, alacsonyabb rendű, alárendelt (félisteni, angyali) lény. Ld. pavlinianizmus*, arianizmus*.

Triteizmus – a gör. *tri* = „három”, és *theosz* = „isten” szóból. Teológiai eretnokség vádja az ariánusok és a modalisták részéről a Nicaeai/Nikaiai háromságtan ellen, amely az ő értelmezésükben három külön istenről szól.

Unitarizmus – A lat. *unus* = egy szóból. Teológiai-krisztológiai eretnokség, amely tagadja Isten hármasságát, Jézusban csak különösen ihletett embert lát, tagadja engesztelő áldozatát és feltámadását. Képviselői: a 16. sz. (Dávid Ferenc) óta erdélyi és hazai unitáriusok.

Univerzalizmus – A lat. *universalis* = egyetemes szóból. Szótériológiai (üdvvtani) eretnokség, amely szerint kivétel nélkül mindenki üdvözülni fog.

3. Tematikus összehasonlító táblázatok

3.1. Az elhajlás négy fokozata és típusa

A négy jelenség az alábbi sorrendben (1-4) a keresztény alapoktól való elhajlás fokozódását mutatja:

1. Rajongás vagy „entuziazmus” (a hitélet szélsőségessége)
2. Szakadárság vagy „skizmatizmus” (az egység rombolása)
3. Eretnokség vagy „herezis” (hittani válogatás és új irányzat)
4. Valláskeverés vagy „szinkretizmus” (a keresztény hit keverése nem keresztény világnézeti elemekkel).

A rajongók és szakadárok nem feltétlenül voltak eretnekek is, de minden eretnek és valláskeverő egyúttal eretnek és szakadár is.

1. Rajongás	2. Szakadárság	3. Eretnokség	4. Valláskeverés
enkratizmus	donatizmus	[az összes többi, ld. alább!]	gnoszticizmus
ikonoklasmus	novatianizmus		manicheizmus
messzalianizmus			priszcillianizmus

3.2. Az eretnekségek négy jelentős témaköre

Az eretnekségek téma szerint négy jelentős csoportba oszthatók:

- (1) általában az Istenség lényét,
- (2) konkrétan a Krisztus lényét
- (3) vagy konkrétan a Szentlélek lényt, illetve
- (4) az üdvösséget érintő hamis vagy szélsőséges tanok.

Minden háromságtant tagadó eretnekség egyúttal krisztológiai és pneumatológiai eretnekség is, illetve minden krisztológiai és pneumatológiai eretnekség a háromságtan elvetését, átértelmezését is jelenti. Minden az Üdvözítő lényével kapcsolatos, krisztológiai eretnekség szükségszerűen az üdvösségről szóló, szótériológiai eretnekséghez is vezet.

(a) Teológiai eretnekség	(b) Krisztológiai eretnekség	(c) Pneumatológiai eretnekség	(d) Szótériológiai eretnekség
antitrinitarianizmus	adopcionizmus	makedonianizmus	pelagianizmus
arianizmus	apollinarizmus	montanizmus	univerzalizmus
markellianizmus	ebionitizmus	pneumatomachianizmus	
markionizmus	eutükhianizmus		
modalizmus	monofizitizmus		
monarchianizmus	monotheletizmus		
szabellianizmus	nesztorianizmus		
szocinianizmus	patripaszcionizmus		
szubordinacionizmus	pavlinianizmus		
triteizmus			
unitarizmus			

Ajánlott szakirodalom

- Brown, Harold O.J.: *Heresies – Heresy and Orthodoxy in the History of the Church* (Hendrickson, 1998)
- Szalai András: *Más Jézus, más lélek, más evangélium* (Harmat, 2011)
- Vanyó László: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe* Ókeresztény írók XX. (Szent István Társulat, 2009)